

Anders Hagström

Den svenska arbetarrörelsen och första världskriget

Första världskrigets utbrott i augusti 1914 möttes av en våg av entusiasm och nationalistisk yra i samtliga de krigförande länderna. Miljontals unga män mobiliserades och sändes iväg till fronterna under allmänt jubel. Den nationalistiska flodvågen svepte inte bara med sig de härskande klasserna och andra samhällsskikt som var knutna till dem med tusen och ett band. Vågen drog också omkull de europeiska socialdemokratiska partierna sammanslutna i Andra Internationalen och förvandlade dem till propagandabyråer i sina regeringars tjänst. ”Borgfred” och ”fosterlandsförsvar” ställdes på dagordningen i land efter land. I två artiklar skildrar Anders Hagström dels hur den internationella socialdemokratin drogs med i krigsyran och dels vilka konsekvenser krigsutbrottet fick för den svenska arbetarrörelsen.

Socialdemokratins kapitulation i augusti 1914

Första världskrigets utbrott möttes av en våg av entusiasm och nationalistisk yra i samtliga de krigförande länderna. Arméerna mobiliserades och sändes iväg till fronterna under allmänt jubel. Luften var full av patriotiska slagord: *Alle Serben müssen sterben!* (Wien), *À Berlin!* (Paris), *Auf zu einem frisch-fröhlichen Krieg!* (den tyske kronprinsen)

I festivalstämningen anade ingen att det skulle bli ett långt och blodigt krig som skulle sluka generationer på sina slagfält och krossa en hel epoks illusioner.

Den nationalistiska flodvågen svepte inte bara med sig de härskande klasserna och andra samhällsskikt som var knutna till dem med tusen och ett band. Vågen drog också omkull de europeiska socialdemokratiska partierna sammanslutna i Andra Internationalen och förvandlade dem till propagandabyråer i sina regeringars tjänst. ”Borgfred” och ”fosterlandsförsvar” ställdes på dagordningen i land efter land.

Och ändå. Bara några få år tidigare hade samma partiers ledare vid Andra Internationalens kongress i Stuttgart ställt sig bakom en resolution som deklarerade:

Ifall ett krig skulle bryta ut är socialisterna förpliktigade att ingripa för att få ett snabbt slut på fientligheterna och på allehanda sätt använda den ekonomiska och politiska kris som skapas av kriget för att uppresas massorna och på så vis påskynda störtandet av det kapitalistiska styret.

Det var ett ställningstagande som på nytt understrukt i ett uttalande som antagits vid en konferens i Basel 1912 mot bakgrund av kriget på Balkan¹:

Arbetarna uppfattar det som ett brott att skjuta på varandra på grund av kapitalistiska profiter, dynastisk konkurrens och för att diplomatiska pakter skall leva och frodas.

Men det var också symptomatiskt att de radikalt klingande resolutionerna inte innehöll några mer preciserade och bindande åtgärder för krigets bekämpande.

Prydde med blommor

På sätt och vis var det symboliskt att den tyska socialdemokratin som var den Andra internationalens starkaste parti och värdar för Stuttgartkonferensen 1907, inte höjde ett ord av protest mot att den engelske delegaten Quelch utvisades av de tyska myndigheterna efter att ha kallat en diplomatisk konferens för ett rövarmöte. Istället prydde man Quelch tomma plats

¹ Se Anders H:s artikel [Krigsskådeplatsen Balkanhalvön](#) som handlar om balkankrigen 1912-1913 – prologen till första världskriget.

med blommor under återstoden av konferensen. En vacker gest men knappast en kraftfull politisk handling.

Att gapet mellan den revolutionärt och internationalistiskt klingande fraseologin och den krassa verkligheten var stort och växande var ingen större hemlighet. Det var många iakttagare, från vänster till höger, som påpekade den växande konservatismen och passiviteten hos Internationalens partier under de år som ledde till det första världskrigets utbrott.

Partiernas snabba tillväxt och bristfälliga ideologiska skolning och revolutionära erfarenhet, hade lett till uppkomsten av en konservativ, ”*realpolitiskt*” sinnad parti- och fackföreningsbyråkrati. Tillsammans med det skikt av radikala intellektuella ur medelklassen som ofta utgjorde den intellektuella och parlamentariska ledningen - Hjalmar Branting i Sverige är ett typexempel - för partierna, kom de gradvis att omvandlas till det kapitalistiska samhällets, om än reformsinnade, stöttepelare i arbetarrörelsen. Men eftersom teorier och program allt som oftast släpar efter verkligheten omgavs Internationalens partier av ett revolutionärt skimmer.

- Sådant säger man inte, man gör det, förklarade en av den tyska socialdemokratins ledare för Eduard Bernstein, den mest kände ”*revisionisten*” inom den tyska socialdemokratien. Det vilar ett ödets ironi över det faktum att Bernstein fördömdes av majoriteten av de tyska partiledarna för att han försökte anpassa teorin till rörelsens vardagliga verklighet. En verklighet som inte hade mycket med revolutionära massmobiliseringar att göra.

På sin spets

Kriget ställde saker och ting på sin spets. Korten måste läggas på bordet. Antingen måste Andra Internationalens ledare ta sina utfästelser från Stuttgart och Basel på allvar och konfrontera sina imperialistiska regeringar och dess polis- och militärapparater eller välja det alternativ som man ändå rört sig i riktning mot sedan årtal tillbaka; uppslutning bakom den egna borgarklassen vilken man med en blandning av önsketänkande och modlöshet identifierade med nationens vilja. Något däremellan fanns inte.

Trots sabelskramlet och den stigande militaristiska flodvågen gjordes ändå några försök att... ”*göra något*”. De sista dagarna i juli 1914 samlades några av de mest namnkunniga socialdemokratiska ledarna i Bryssel för att diskutera det uppkomna läget. Men mötet resulterade inte i något annat än att man beslöt att tidigarelägga Internationalens kongress till i början av augusti.

En tysk socialdemokrat, Hermann Müller, som sedermera spelade en viktig roll i den parlamentariska republik – Weimarrepubliken – han aldrig kunnat drömma om skulle bli krigets resultat, sammanträffade med några franska kollegor kort därefter för att utröna hur de skulle ställa sig. ”Vi kommer att försvara fosterlandet”, svarade de.

Försvara fosterlandet

Müller invände då att kriget skulle vara ett resultat av den imperialistiska expansionspolitik som alla europeiska länder deltagit i sedan årtal tillbaka. Det var därför ointressant vem som formellt var angripare. Kriget skulle vara ett imperialistiskt krig. Müller upprepade egentligen bara Internationalens officiella ståndpunkter gentemot sina franska kollegor. Något som inte förhindrade att han anslöt sig till sina egna partikamraters uppslutning bakom den tyska regeringens krigsansträngningar.

När tärningen väl kastades den 4 augusti genom den tyska socialdemokratiska parlamentsgruppens officiellt enhälliga stöd till de krigskrediter regeringen begärt, brast de kvardröjande moraliska fördämningarna. Veckorna efter fylldes den socialdemokratiska pressen av ursinnigt nationalistiska artiklar. Karl Kautsky, Internationalens teoretiske ”*påve*” (som han

halvt på skämt, halvt på allvar benämndes som), skrev att internationalen var ett användbart instrument i fredstid men nu var det krig.

Den ohöljda nationalistiska flodvågen svepte med sig allt i sin väg. Det var inte bara socialdemokraterna som förvandlades till superpatrioter. Pjotr Kropotkin, en av anarkismens mest namnkunniga teoretiker och stora samvete, övergick till ”*skyttegravsanarkisternas*” läger - som de föraktfullt kallades av de kvarvarande antimilitaristiska anarkister som var sina övertygelser trogna.

Skära ut tungan

De vars revolutionära övertygelser inte var genomtänkta och härdade drogs obönhörligt med av det massiva trycket. De revolutionära internationalisterna reducerades till en hjälplös minoritet som i bästa fall betraktades som naiva idealister. Men lika ofta sågs de som ”*förrädare*” och ”*spioner*”.

Lenin, som vid krigsutbrottet befann sig med sin hustru Nadezjda Krupskaja på en ort i dåvarande österrikiska Polen nära den ryska gränsen, fängslades först som misstänkt utlänning av myndigheterna. Men genom ledande österrikiska socialdemokraters ingripande lyckades han bli frigiven, och de båda kunde sätta sig i säkerhet i det neutrala Schweiz. De hade tur som lyckades ge sig iväg. Nadezjda Krupskaja berättar i sin minnesskildring av Lenin, att hon blev vittne till ett samtal mellan några bondkvinnor i trakten som diskuterade hur man skulle ta itu med den ”*ryske spionen*” ifall han blev frigiven. Man borde skära ut hans ögon, skära av hans tunga...

Första offret

Andra hade inte samma tur som Lenin. Jean Jaurès, den franske socialistledaren, mördades den 4 augusti av en fransk nationalist. Ironin ville att Jaurès inte var någon ”*fosterlandsförrädare*”. Han var som en av Internationalens främsta ledargestalter bara alltför hårt förknippad med dess stolta proklamationer om arbetarsolidaritet mot det imperialistiska krig som nu höll på att bli verklighet. Men det var Jaurès som många år tidigare (1905) med nästan profetisk klarsyn förutspått den framtid skulle gå till mötes som ett resultat av det blodbad som nu intonerades till dånet av det tyska belägringsartilleriets kanonad mot de belgiska befästningarna vid Liège – en dag efter det att Jaurès själv blivit ett av krigets första offer:

Från ett europeiskt krig kan en revolution springa fram och de härskande klasserna gör gott i att tänka på det. Men det kan också, över en lång tidsrymd, resultera i en kontrarevolutionär kris, av ursinnig reaktion, av lättretad nationalism, av kvävande diktaturer, av monstruös militarism, en lång kedja av bakåtsträvande våld.

Världsbranden som sprängde svensk arbetarrörelse

I augusti 1914 utbröt det första världskriget. Det var ett krig olikt alla tidigare; den första moderna industriella masslakten. Det gamla Europa sopades bort tillsammans med 20 miljoner av dess invånare. Även förkrigstidens arbetarrörelse bröts sönder och dess stolta programskrifter förvandlades till aska. Sverige förblev neutralt men mullret från slagfälten kom att spränga den svenska arbetarrörelsen.

I samband med krigsutbrottet lät den dåvarande konservativa regeringen Hammarskjöld meddela den tyska regeringen att Sverige skulle iaktta ”en gentemot Tyskland välvillig neutralitet”. Det blev den – inofficiella – inställningen fram till 1917 då regeringsskiftet och de förändrade krigsutsikterna ledde till en förskjutning i engelskvänlig riktning.

Under de första krigsåren fick regeringen flera påstötningar från tyskt håll om att gå med i kriget. De tyska imperialisterna lockade med fagra löften. Sverige skulle få Åland. Finland,

som då var ryskt, skulle förvandlas till en buffertstat mellan Sverige och den ryske ”ärkefienden”.

Men trots den utpräglad tyskvänliga hållningen, inte minst från kungahusets sida, var neutraliteten en alltför lönsam historia för att de styrande kretsarna skulle vilja överge den och dessutom riskera en inrikespolitisk kris.

Kisa-telegrammet

Borgarnas politik bottnade inte minst i den hållning som intogs av arbetarrörelsens ledning. Den 1 augusti 1914, det vill säga strax innan världskrigets utbrott var ett fullbordat faktum, deklarerade det socialdemokratiska partiets ledare Hjalmar Branting i ett valtal i Kisa:

Inför krigets tryck måste varje folks inre sociala strider, hur skarpa de än är i följd av klassmotsättningarna, för ögonblicket träda tillbaka.

I ett telegram som skickades från mötet till regeringen uttrycktes samma tankegång, om än mer inlindat. Kisatelegrammet, som det kom att kallas, fick stöd av den socialdemokratiska högern som behärskade partiledningen, och tilldelades rollen av borgfreds-deklaration, dvs en deklaration om att de socialdemokratiska ledarna var villiga att avblåsa klasskampen till följd av kriget.

Men de neutralistiska borgfredsanshängarna, som ofta i likhet med Branting var ententesympatisörer - Ententen bestod bl a av England och Frankrike - hade också sin motpart i de tysksinnade krigsaktivisterna. 1915 uteslöts tre välkända socialdemokrater, bland annat Otto Järte, för att ha uppmanat till ”modig uppslutning på Tysklands sida”. Järte, en gång tippad som Brantings efterträdare, slutade som politisk huvudredaktör på högerns Svenska Dagbladet.

Mot borgfredsanshängarna stod partivänstern som hade sitt främsta fäste i den socialdemokratiska ungdomsrörelsen och dess tidning *Stormklockan*. Vänstern hade sina starkaste sympatier bland de vanliga partimedlemmarna, men dess opposition hämmades av att högern behärskade så gott som samtliga ledande instanser i SAP och LO. Det var för övrigt betecknande att det var först efter en kampanj från vänsterns sida som de tre ledande krigsaktivisterna uteslöts.

Massaktion mot kriget

Den inre kraftmätningen inom arbetarrörelsen underblåste det växande missnöjet i breda folklager mot de härskande kretsarnas politik. Samtidigt som Sverige blev den största leverantören av industriråvaror till Tyskland och affärerna blomstrade både innanför och utanför lagens ramar, försämrades den arbetande befolkningens levnadsförhållanden märkbart. Statsminister Hammarskjöld döptes i folkmun om till Hungerskjöld.

Vänsterns kamp mot krigsaktivismen och den egna partiledningens eftergiftspolitik tog sig allt aktivare uttryck. Zäta Höglund och Ture Nerman, två av ungdomsförbundets ledande namn, deltog i den så kallade Zimmerwald-konferensen mot kriget 1915 och undertecknade dess manifest. På våren 1916 hölls en extraordinär ungdomsförbunds-kongress med deltagande av bland annat ett antal fackföreningar.

Arbetsfredskongressen, som den kallades, antog ett manifest som förklarade:

Då erfarenheten lärt, att de härskande klasserna och deras politik i yttersta hand icke ryggat tillbaka för annat än den makt folket kan sätta bakom sin fredsvilja, och att den utomparlamentariska kampen är otillräcklig för detta syfte, uttalar kongressen sig för nödvändigheten av, att förberedelser vidtas för organiserandet av en utomparlamentarisk massaktion till mötande av alla krigsplaner.

Kongressen fördömdes av Branting. Höglund och ytterligare några av kongressens initiativtagare ställdes inför rätta och dömdes till fängelse.

Hungerkravaller vid Gustaf Adolfs torg i Stockholm 1917

Partisplitrning

Motsättningarna inom det socialdemokratiska partiet började nå sin kulmen. På partiets 10:e kongress i februari 1917, krävde Branting och partihögern kapitulation från vänsterns sida. Men partivänstern vägrade att, som man uppfattade det, begå självmord. En sprängning blev oundviklig. I maj 1917 bildades det Socialdemokratiska vänsterpartiet.

Uppgörelsen mellan högern och vänstern inom arbetarrörelsen sammanföll med ett massivt uppsving i klasskampen. Arbetarnas tålamod var uttömt. Demonstrationer, stormöten och strejker avlöste varandra i en flodvåg över hela landet. Särskilt omtalad blev ”potatisrevolutionen” i Västervik, där en arbetarkommitté tog hand om fördelningen av livsmedel. Eftersom missnöjet också slog igenom på landets regementen, vågade inte borgarna sätta hårt mot hårt. De värnpliktiga soldaternas lojalitet mot regeringen var allt annat än säker.

Efter valen i september 1917 bildades en liberal-högersocialdemokratisk regering som såg som sin viktigaste uppgift att införa allmän rösträtt.

Efter att ha tillkämpat sig en rad eftergifter från borgarklassen, bland annat den allmänna rösträtten och åttatimmars arbetsdag, ebbade den revolutionära vågen ut. Vänsterns, vars majoritet kom att ansluta sig till den Kommunistiska Internationalen, vars stalinistiska urartning ännu låg ett antal år framåt i tiden, förmådde inte att vinna majoriteten av arbetarna för en revolutionär slutuppgörelse med borgarväldet. Därtill var den själv för splittrad och oklar.

Efter några omtumlande år kring krigsslutet kunde borgarna andas ut. Stormen hade svept förbi.

Lästips (svenska arbetarrörelsen under och efter 1:a världskriget)

Håkan Arvidsson: [Inledning till Revolutionen i Sverige 1917-1924](#)

Knut Bäckström: [Arbetarrörelsen i Sverige \(del 2\)](#)

Karl Kilbom: [I hemligt uppdrag](#) (del 2 av KK:s memoarer)

[SKP 1917-21](#). (dokument om splittringen av socialdemokratin, vänstersocialdemokraterna m m)